

Pál-Antal Sándor

Művelődés élet Marosvásárhelyen a Bolyaiak korában

A felvilágosodás és az azt követő reformkor erőteljesen kihatott Marosvásárhely szellemi életére, felrázta és aktívvá tette azt. A korszak Marosvásárhelyét a sokoldalú szellemi, művelődési élet megnyilvánulásai, az Aranka György által gerjesztett és irányított nyelvművelő tevékenység, a Téka, a Kaszinó, a tudós Bolyaiak és mások tevékenysége emelte ki a megszokott mindennapi életből, és tette országos hírűvé.

A XIX. század első felében létesült Marosvásárhelyen egy pár olyan művelődési intézmény, amelyek tevékenysége meghatározó jellegűvé vált nemcsak a létrehozásuk idejére, hanem a város későbbi szellemi életében is.

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és a Kéziratkiadó Társaság.

Mindkettő létrehozása Aranka György nevéhez fűződik. Mindjárt a marosvásárhelyi Királyi Táblához történt kinevezése után Aranka széleskörű irodalmi és művelődéstörténeti tevékenységet kezd kifejteni, a magyar nyelv jogaiba való helyezéséért és az erdélyi magyar művelődés ügyéért. Részt vesz az 1791–1792. évi erdélyi országgyűlés munkálatain, ahol bizottsági munkálatokban való ténykedéssel is megbízzák. Ott az ő kezdeményezésére és lelkes buzdításával létrehozzák az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot, amelynek titkára és gyakorlatilag mindese lett. Kiharcolta, hogy az országgyűlés a társaság megalakítását törvénycikkbe foglalja, de a melynek uralkodói megerősítésére, más fontos törvénycikkkel együtt sosem került sor. A nyelvművelő társaság 1793-ban báró Bánffy György kormányzó elnöksége alatt meg is kezdte működését. De sorsát megpecsételte az a tény, hogy az uralkodó nem szentesítette az erre vonatkozó törvénycikket. A kezdeti fellendülés után, tudomásul véve, hogy a nyelvművelő társaság nem válhat hivatalos intézménnyé, Aranka már 1798-ban lemondással jelenti be megszűntét. A valóságban az intézmény megszűntének időpontja tisztázatlan maradt. Van, aki azt 1801-re teszi, van, aki 1811-re, Aranka végrendeletének megírásának idejére.

1792-ben a régi erdélyi emlékiratok és történeti munkák felkutatása és kiadása végett megszervezte Kéziratkiadó Társaságot. E célból gondosan nyilvántartásba vette a kéziratokat *Az erdélyi kézírásban levő történetíróknak esztendő szám szerint való lajstromában* cím alatt. Maga is igen gazdag kéziratgyűjteményre tett szert. Egy évvel a Kéziratkiadó Társaság

megalakulása után kisebb munkacsoportot szervez, amelyet a majdani magyar társaság előzményének tekint.

A Teleki Téka

Városunk minden időkbeni egyik legnagyobb és leghíresebb megvalósítása. A hazai tudomány előmozdítására gróf Teleki Sámuel a bécsi Erdélyi Kancellária elnöke hozta létre. Alapításának 200. évfordulóját a közelmúltban ünnepelte Marosvásárhely. Hatalmasnak tekinthető könyvtára számára az alapító könyvtár épületet is épített, amelyet 1802-ben nyitottak meg a nyilvánosság számára. Az alapításkor a könyvtár 30-35000 kötet könyvet és kéziratot tartalmazott (egyések szerint 40 ezret). Ennek értékét a kortárs Kazinczy Frigyes nem kevesebb, mint 800 ezer forintra értékelte. A könyvtár fenntartását Teleki tekintélyes ház- és birtok utáni jövedelemből biztosította. A fenntartás felügyeleti jogát pedig az erdélyi református egyházkerületre bízta.

Amint a könyvtár történetével foglalkozó kutatók megállapították Teleki Sámuel könyvgyűjteményét már megnyitása előtt is használták az erdélyi tudósok.¹ Az 1802 őszen megnyitott könyvtár a maga nemében a magyar nyelvterület egyik első megvalósítása volt. Nemcsak európai szintű, hanem az európai mintáknak megfelelően szervezett intézményként működött. Négykötetes nyomtatott tematikus katalógussal (Bécs, 1796-1819), képzett könyvtárosokkal, megfelelő olvasóteremmel, a működését szabályozó előírásokkal rendelkezett.

A Téka, rendeltetésének megfelelően, nyitva állott az olvasni, tudását gyarapítani akaró értelmiségiek számára. Olvasói és látogatói kerültek ki a főnemesi családok tagjai közül, vidéki birtokosok és átutazó érdeklődők. De kutatói céllal igényelték az erdélyi tudósok, tanárok. Egyes időszakokban az olvasók könyvigénye változott, az érdeklődési figyelem alakulása szerint. Az első években leginkább a történelmi munkákat igényelték az olvasók, 1812-től előtérbe kerülnek a felvilágosodás szellemében fogant írások. A reformkorban az érdeklődés a hazai vonatkozások felé irányul, a magyar irodalom, a magyar történelmi írások, a magyar liberális politikai mozgalom és a tájékozódást nyomon követő újságolvasás felé. A természettudományi érdeklődés terén is előtérbe kerültek a hazai vonatkozások. Amikor Teleki Sámuel fia, Ferenc, friss hírlapokkal gyarapította a könyvtárat, megindult az újságolvasási láz. 1840–1857 között az olvasmányok nagy részét a hazai történelem és a jog körét felölelő művek

¹ Zsigmond Irma: A Teleki téka múlt századi olvasónaplói. = *Marosvásárhely történetéből*. Szerk. Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999. 203.

jelentették. Elég gyakran keresték Benkő József *Transsylvaniaját*. A forradalom utáni években az olvasók gyakran forgatták a francia forradalom történetét tárgyaló, valamint a románokról szóló köteteket. Emellett megemlíthetők az erdélyi kéziratos történelmi írások: Nagy Szabó Ferenc és Borsos Sebestyén és Sepsi Lackó Máté krónikája, Borsos Tamás naplóí.²

A Téka állományát tanulmányozók között volt Aranka György, Bolyai Farkas, Döbrentei Gábor, Kemény Zsigmond, Gecse Dániel, Szabó János és mások. Nem hiányzik Bolyai János sem, aki 1816. augusztus 24-kén, 14 évesen Halle *Natürliche Magie*-jét olvasta (németül).³

Teleki Sámuel enciklopédikus könyvtára rendkívül gazdag anyagával minden olvasóréteg igényét kiszolgálta.

Megemlítjük, hogy városunknak a tárgyalt időszakban voltak más könyvtárai is, a Református Kollégium könyvtára, a Királyi Tábla jogi témájú könyvgyűjteménye, egyházi és kisebb magán tékák. Ezek szerényebbek lévén, nagyságban és enciklopédikus jellegben nem vetekedhettek a világhírűvé vált Tékával. Jelentőségüket azonban nem kicsinyelhetjük le, hiszen a Református Kollégium könyvtára ekkor már számottevő könyvállománnyal rendelkezett és állandóan gyarapodott a külföldi egyetemeket járt diákoktól kapott könyvekkel, hagyatékozás és adományok révén.

A Kaszinó.

A reformkor terméke “a jobb nevelésű és szebb társalkodást kedvelő személyek” egyesülete. Marosvásárhelyen viszonylag korán, 1832. december 9-én alakult meg harminc taggal. Célja a korabeli megfogalmazás szerint: “a’ tsinosabb és nemesebb társalkodás elősegítésének, a’ Külföld és Hony esméretének az ujjság levelek általi öregbitésének s a’ honfiak költsön esmérésének könnyítésére.”⁴ A Kaszinó létrehozásával a vásárhelyi civil társadalom rendkívül fontos szervezetét teremtették meg, amely a város szellemi életének, a közművelődés fejlesztésének fontos tényezője lett. A Kaszinó rövid idő alatt erőteljes közművelődési intézménnyé vált, és 115 éven át ténykedett célkitűzései, a társadalmi élet összehangolása, a nemzet csinosodásának előmozdításáért.

A célkitűzések elérése érdekében az alapítók mindjárt a megalakulás után a tagság létszámának emeléséhez fogtak. Dósa Elek jogtudós által megfogalmazott körlevelet juttattak

² Uo. 204-207.

³ Uo. 208-209.

⁴ Deé Nagy Anikó: A marosvásárhelyi Kaszinó krónikája. = *A Maros megyei magyarság történetéből*. 2. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 95.

el mintegy 300 az személyhez, amelyben ismertették az egyesület célkitűzéseit: “az előítéletek által eldarabolt Nemzet Fiainak módot és alkalmasságot nyujtanak a tsupa illendőség és becsület önkéntesen kötelező Törvényei által korlátolt Társalkodási Egyesületre párosítva a Hony és Külföld esmerete öregbítésére kínálkozó alkalmatossággal...”⁵ Következésképpen 1833 közepére a kaszinó-tagok száma 200 fölé emelkedett. Az alapító tagok többnyire a főrangúak soraiból kerültek ki. Egy évtizeddel később a tagság összetétele más sokkal “egészségesebbnek” bizonyult. A többség városi lakos, de a mindennapi életben tekintélyes, a közéletben fontos szerepet játszó férfi: Marosszék és a város tisztségviselői, orvosok, ügyvédek, tanárok, valamint néhány vidéki birtokos.⁶

Természetesen ez úri kaszinó volt, nem az iparosok és kereskedők egyesülete. Az első városi iparos és kereskedő művelődési intézményt később, 1869-ben hozták létre, “Egyenlőségi kör” címen. Ezt követi az Iparos Polgári Egylet.

A Kaszinóban, kezdetben a tagok három csoportját különböztették meg: a részvényeseket, vagyis a tagdíjat rendszeresen fizető rendes tagokat, a tiszteletieket (tiszteletbeli), akik a rendes tagokkal egyenrangúak, de tagdíjmentesek, és a foglalkozó tagokat. Az utóbbiakhoz sorolták a városban nem lakókat, vagy itt csak ideiglenesen tartózkodókat, valamint a tanulókat. Külön csoportot képeztek a vendégek, azaz a városba látogató idegeneket, akik egyszeri itt tartózkodásuk alkalmával nyolc napig látogathatták a Kaszinót. 1848-ig egy évre szóló vendégjogot kaphattak a helybeli tanítók, papok, tanárok és a városban székelő garnizon tisztjei. Az *Idegenek és vendégek könyvében* találjuk Brassai Sámuel, Benkő Károly, Bolyai Farkas, valamint Bolyai János nevét is.⁷

A Kaszinót a választmány vezette. A választmány élén két igazgató állott, 1862 után pedig az elnök. Mellettük működött a titoknok, később két alelnök, illetve titkár. A választmányba a tagság soraiban található jeles személyiségek kerültek be. Az elnöki tisztséget a minket foglalkoztató időszakban gróf Toldalagi Ferenc marosszéki főkirálybíró, gróf Lázár János, majd báró Apor Károly királyi táblai elnök látták el.

Megemlítjük, hogy a Kaszinónak könyvtára is volt, hisz anélkül nem tölthette volna be a közművelődés előmozdítását célzó szerepét. A könyvtárban a könyvek mellett helyi és egyéb, még külföldi lapokat is járattak, a közvetlen tájékozódás érdekében. Így mindjárt kezdetben, 1833-ban a következő lapokat járatták: a frankfurti *Journal*, az *Österreichischer Beobachter*, a *Siegel*, a *Göttinger Anzeige*, a *Bürger und Bauern Zeitung*, a *Siebenbürger Bothe*, az *Original*

⁵ Uo. 97.

⁶ Uo. 97-98.

⁷ Uo. 98.

*Blatt, a Modi Képek, Orvosítár, A Klió, a lipcei Zeitung, a Juridische Zeitung, a Zimmermann Schulzeitung, az Alles für Alle.*⁸

Az Apolló-szála

Akárcsak a Tékát, a főtéri Apollót is gróf Teleki Sámuel hozta létre a XIX. század elején. Első emeleti nagytermét, a “nagy-szálát”, bálháznak, vigadónak szánták és használták. A kétemeletes (utóbb háromemeletesre módosított) kőépület felső részében magánlakások voltak, a földszinten üzlethelyiségek. Megnyitása után rövid idő alatt az Apolló a város helyi előkelőségének fő szórakozó, de művelődési megnyilvánulásainak is helyt adó létesítményévé vált.

A Gecse-féle alapítvány

Habár nem kimondottan művelődési jellegű intézmény volt, mivel “emberszereteti” céllal hozták létre, szükségesnek találtuk e helyen megemlíteni. Gecse Dániel neves marosvásárhelyi orvos megalakulásának és működésének feltételeit az 1824. március 10-én írt végrendeletében fektette le. Az intézetet 3000 váltóforinttal alapította, amelynek egyharmadát Kemény Miklós állta. Az alaptőke a kamatok és újabb ajándékozások révén 1839 végére 52.397 váltóforintra emelkedett, 1860-ban pedig 42.000 osztrák forint volt. Az alapító elgondolása szerint a pénz kamatjának egy része szegénysorú gyerekek iskoláztatását, valamint a református kollégium támogatását volt hivatott biztosítani. A jótékonyági intézet vezetésére egy 9 tagú bizottságot hoztak létre. A bizottságban részt vettek a református kollégium főgondnoka és egyes tanárai, a városi tanács két képviselője, a városi római katolikus nevelde egy képviselője. A bizottság tevékenységét 1832. június 15-én kezdte meg. Fő ténykedése az alaptőke szaporítása és az alapító levél értelmében történő felhasználása volt.

Az idők folyamán beállott pénzhígulás keresztül húzta az alapító elgondolásait, az alaptőkének száz év alatt egy millió forintra emelését és az ezután járó kamatok jótékonyági céllal történő felhasználását. Ennek ellenére a tőke forgatása, a rászorulóknak kölcsönökkel történő kisegítése révén az alapítvány megőrizte jótékonyági jellegét.

Színház és színjátszás

⁸ Uo. 107.

Kezdetei bizonyosan sokkal korábbra tehetők, de megnyilvánulásairól szórványos adataink csak a XVIII. századból vannak. Ezek a református diákok tevékenységéhez kapcsolódnak. Fogarasi Sámuel 1823-ban papírra vetett naplójában olvasható, hogy 1770 körül a kollégium diákjai aktív színjátszó tevékenységet folytattak. Amint az a diákságtól várható volt, főként vígjátékot játszottak, azok tárgya nem egyszer az előljárók és tanáraik kigúnyolása volt. Ezért 1780 körül be is tiltották a komédiázást. 1780-ból már helyi színműről, Nagy György *Legények intése* c. vígjátékáról van tudomásunk.⁹

A XVIII. század utolsó éveiben ismét szárnyra kapott a helyi színjátszás. 1792. június 29-én színi előadást tartottak a református kollégium épületében, amelyet 1794-ig több fellépés is követett. A színház iránti érdeklődés, a színjátszás utáni igény egy állandó színház létesítésének a gondolatát is felszínre hozta Marosvásárhelyen. Kolozsvárról Kótsi Patkós János jött ide 1803 májusában, és egy egész évadot töltött itt, 1803. június 12-től július 31-ig. Összesen 27 előadást tartott. A színházat a vár mellett építették fel.¹⁰ Az első előadás Kotzebue: *A nevelés formálja az embert* c. vígjáték volt. A Kotzebue-darabon kívül játszották még Moliere híres darabját, a *Tettetett beteget* és Goldoni *Két úr szolgája* c. vígjátékokat.¹¹

A következő nyári évadokra is eljött Kótsi együttesével. 1804-ben már Shakespeare-darab is előadásra került – *Második Gszner, avagy a megzabolázott feleselő, vagyis a Makrancos hölgy* –, Koréh Zsigmond fordításában. Emellett énekes játékot és prózai műveket is bemutattak. Megemlítendő Lessingtől az *Emilia Galotti* c. szomorújáték. 1804. májusában báró Wesselényi Miklós a nemzeti magyar színjátszó társaságot ajánlja a városnak, amelyet szívesen fogadnak, és az előadás zavartalan megtartásának biztosítására a városi tanács rendfenntartó őrséget is kirendelt.¹²

1805-ben a színház vezetője a színházi épület, a “deszkaszín” kijavítását kérte a színházi bizottságtól, annak rozoga állapotára hivatkozva. Ezután a nehézségek fokozódtak, és a társulat állandó anyagi gondokkal küzdött. Nem volt ritka a fizetések folyósításának elmaradása pénzhiány miatt. Majd 1809-ben az előadások elmaradtak.

1815–1819 között ismét van eléggé állandónak tekinthető színjátszás Marosvásárhelyen. Ebben az időben építették a kolozsvári társulat Farkas utcai kőépületét, amiért az ottani társulat

⁹ Dr. Chereji Peris Teréz: A marosvásárhelyi színház és színjátszás megteremtéséről. = *Marosvásárhely történetéből*. Szerk. Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999., 223.

¹⁰ Benkő Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001., 93.

¹¹ Uo. 224-225.

¹² Benkő i. m. 93.

fő működési helyét egy időre Marosvásárhelyre tette át. Innen jártak vedégszerepelni Tordára, Szamosújvárra és más városokba.

1819 után Marosvásárhelyen csak időszakosan tartottak színházi előadásokat. Többnyire a kolozsvári társulat látogatott ide, amely itt lelkes színház kedvelő és pártoló közönségre talált. Nem egyszer emlékezetes előadások is elhangzottak, mint ahogy volt Déryné föllépése az Apolló nagytermében 1824. július 1-én, Grillparzer *Ősanya* c. darabjában. Déryné később még megfordult Marosvásárhelyen, mégpedig az 1843–1844-es évadban.

Az 1819 és 1848 között Marosvásárhelyen nem volt szervezett helyi színházmozgalom. Csak vendég színtársulatok fellépéseit látogathatta az arra igényt tartó közönség. Ezen alkalmakkor kivételes eseményt jelentett egy-egy színészegyéniség fellépése. A fennebb már említett Dérynéen kívül megnézhetette és ünnepelhette a város közönsége a magyar realista színjátszás nagyjait, Pergő Celesztint, Ecsedi Kovács Gyulát, Szentgyörgyi Istvánt. Kántorné Engelhardt Anna, a nagy tragika Marosvásárhelyen nyugszik a katolikus temetőben. Az ő alakításában láthatta a színelőadást élvező vásárhelyi néző Macbeth, Gertrudis vagy Medea alakját.

A forradalom után ismét felvetődött a színház építés gondolata. 1855. november 17-én “némely erdélyi urak átlátva azt, hogy e városban egy színház létesítése szükséges, ennek részvények útján felállítását előterjeszti a tanácsnak polgármester Petri Ádám úr, továbbá, hogy e végre a várostól helyiséget kérnek és annak felépítésére, mivel a város használja inkább, költségeket is” – olvasható Benkő Károly városleírásában.¹³ Az igénylésre a tanács határozatilag a színház számára a Poklos utcában jelölt ki helyet, a Szentmiklós utcából lejjövő Nagy közzel szemben. Vagyis a mai főtér középső részén a Bolyai utcával szemben. Ezután gróf Toldalagi Ferenc Bécsből meghozatta készítendő “Magyar Nemzeti Színház” tervrajzát, amelyet közszemlére Vittich József könyvkereskedésében tettek ki.¹⁴ Erről a kolozsvári *Magyar Futár* 1856. július 24-ki számában méltató szavakat írt: “Akik velünk együtt látták, ama meggyőződést osztják, hogy külön csín és kellő okszerű elrendezésre nézve, ehhez hasonló intézete Erdélynek nem fogna lenni, ha a rajz szerinti alakban felépíttetnék. Azt mondják, hogy valamennyi angol tőzsér késznek nyilatkozott az építésre szükséges öszveget előlegezni, ha mérsékelt kamatot biztosítanának számára. Reméljük, hogy Erdély honfiai áldozatkészsége mellett, ilyenmő előleg fölöslegessé fog válni.”¹⁵ A remény azonban nem vált valóra, mint ahogy megvalósíthatlan maradt a félévszázaddal későbbi próbálkozás is. Városunk továbbra is

¹³ Uo. 123.

¹⁴ Benkő i. m. 123.

¹⁵ Uo. 176.

meg kellett elégednie a vendégszereplésekkel, amelyeket rendszerint a kolozsvári társulat nyújtott.

Az irodalmi élet

Termékenységben, megvalósításokban a város irodalmi élete nem maradt a művelődés, a szellemi élet egyéb megnyilvánulásai mögött. A XIX. század első felében számos marosvásárhelyi értelmiségi fejtett ki maradandó írói, irodalmi tevékenységet. Az irodalmi megvalósítások terén nem a szépirodalom, hanem a nyelvműveléshez, történetíráshoz és egyéb területekhez kapcsolódó szakírás dominál. A tárgyalt időszakban fejtett ki írói tevékenységet több marosvásárhelyi értelmiségi tanár, lelkész, jogász vagy tisztviselő, mint Aranka György, Bolyai Farkas vagy Dósa Elek és mások. Az alábbiakban röviden kitérünk egynéhányukra:

Antal János (1767. február 22, Oláhdellő – 1854. augusztus 22. Marosvásárhely), marosvásárhelyi református lelkész, 1830-tól generális nótárius, 1836-tól püspök. Írásai vallási tárgyúak: *Halotti beszédek, Az erdélyi hely. Vallástételt követők vallásszerűségei*. Ez utóbbi kiadva Nagyenyeden 1841-ben. De van világi tárgyú írása is: *Néhai orvos Gecse Dániel életrajza, emberszereteti intézete és annak rövid felvilágosítása*. Kiadva Kolozsváron 1840-ben. Kéziratban maradt több műve is.

Aranka György, zágoni (1737. szeptember 17, szék – 1817. március 11, Marosvásárhely). Iskoláit Marosvásárhelyen és Nagyenyeden végezte, majd a Királyi Táblánál vállalt hivatalt. Így a hivatali éltben marosvásárhelyi jogászként tevékenykedett. Előbb számfeletti (1781), majd rendes királyi táblai ülnök (1796). Az irodalomban először verseivel jelentkezik, amelyeket a magyar Hírmondó (1781), azután a kassai Museum és az Orpheus közölt. Az 1790-es években több munkát közöl a nyelvművelő és a kéziratkiadó társaság támogatása érdekében: *Egy erdélyi magyar nyelvművelő társaság felállításáról* (1791); *Az erdélyi kézírásban levő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatja* (1791); *A magyar nyelvművelő társaságról* (1792); *Levél az erdélyi magyar társaság nevében* (1795). Egyéb munkái közül megemlíthjük: *Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése* (Kolozsvár 1790); *Julia levele Ovidiushoz* (németből, Kassa 1790); *A budai basa* (franciából, Bécs 1791); *Apró munkái* (Marosvásárhely, 1805); *Elmejátékai* (Nagyvárad, 1806). Kéziratban is számos munkája maradt.

Arankát tudományos tevékenysége legjelesebb személyiségeink sorába emeli, nemcsak helyi, hanem országos viszonylatban is. Munkásságát a magyar nyelv fejlesztésének és mindennapi használatának szentelte. A rendkívül kitartó munkával megvalósított gyűjtemény

összeállításánál figyelme kiterjedt a régi kéziratok és könyvritkaságokra, a magyarság történeti létének okmánytárára, a tudomány és szépművészet megvalósításaira. Elsősorban megmenthető és publikálható kéziratokat keresett és gyűjtött. E célból kiterjedt levelezést folytatott, és gyűjtő-feltáró kutató utakat tett. Hatalmas könyv- és kéziratgyűjteményét, legalábbis a megmaradt részét, főörököse Geréb Elek 1856-ban a Magyar Tudós Társaságnak adta el.¹⁶

Benkő Károly, kisbaconi (1805. január 28, Nagyenyed – 1863. április 11, Székelykövesd). Marosszéki tisztviselő, két alkalommal – 1848-ban és 1861-ben – Marosszék levéltárosa. Életműveként Erdély “geographiai, topographiai és statistikai leírását” tűzte ki. Tervéből viszonylag keveset tudott megvalósítani. 1853-ban kiadta Csík, Gyergyó, Kászon leírását és elkészítette Marosszék és Marosvásárhely leírását. Az utóbbi két írásának közzétételét nem érte meg. Marosszéket 1868-69-ben adták ki, Marosvásárhelyt pedig e sorok írója a Mentor Kiadónál 2001-ben. Korai elhunytja miatt torzóban maradt művéhez gyűjtött jegyzeteit kortársai 500 ívnyire becsülték, amik azonban időközben elkallódtak.

Borosnyai Lukács János (1767–1848) református kollégiumi tanár. Marosvásárhely történetét szubjektív verses formában énekelte meg, amit részben sikerült kiadnia. Az első részt *Régi és Új Vásárhely. Elődal* alcímmel 1836-ban, a második részt ugyancsak *Régi és Új Vásárhely. Első ének* alcímmel 1837-ben.

Bolyai Farkas (1775. február 9, Bolya – 1856. november 10, Marosvásárhely) Sokoldalú, tudós tanár a marosvásárhelyi Refomátus Kollégiumban, ahol 47 évig tanított. Korának egyik élvonalbeli matematikusa, technikai kérdésekkel is szenvedélyesen foglalkozó, gazdag színművek írója. Foglalkozott filológiával, rajzolással és zenével is. Irodalmi munkásságát kiterjesztette a gyászjelentések, rövid nekrológok írására is. Munkáiból: *Öt szomorú játék*, írta egy hazafi. Szeben 1817; *A párisi per*, érzékeny játék 5 felvonásban; *Aritmetica eleje*, Marosvásárhely, 1830, javított kiadása 1843-ban; a *Tentamen...* két kötete 1832-1833. stb.

Dósa Elek (1803. március 15, Marosvásárhely – 1867. november 9), jogtanár a református kollégiumban és jogtudós. Becses jogtudományi művei értékének elismeréséért a Magyar Tudományos Akadémia 1861-ben levelező, 1865-ben pedig tiszteleti tagjává választotta. Legnevesebb írása a három kötetes *Erdélyhoni jogtudomány*, kiadva Kolozsváron 1861-ben. Számos kisebb terjedelmű jogtudományi és egyházjogi értekezést írt. Pl. *A három politikai rendszerről honi tapasztalások szerint*, *A szokásról törvényes értelemben* stb. Egyike volt Erdély legelőkelőbb publicistáinak is.

¹⁶ Egyed Emese: Kivéven könyveimet ‘s írásaimat ‘s más kézírásokat... (Esszé Aranka Gyögyről) = *A Maros megyei magyarság történetéből*. 2. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001, 75-94.

Dósa Dániel, makfalvi (1821. január 30, Makfalva – 1889. szeptember 25, Búzásbesenyő). Publicista és író. Marosvásárhellyel közvetlen kapcsolatba diákévei alatt került, mint református kollégiumi diák, később pedig a forradalom idején volt. Marosszéki esküdti és jegyzői tisztséget viselt, majd királyi táblai bíró lett. Főként történelmi tárgyú regényeket írt, pl. a székely őstörténetről szóló *Zandirhan*, ami Kolozsváron jelent meg 1858-ban, vagy *Kornis Ilona* öt kötetben stb.

Fogarasi Sámuel (1770. június 19, Marosvásárhely – 1830., Gogánvávalja) A református kollégiumban végzett, majd külföldi egyetem járása után Gogánvávalján lett pap. Főműve a *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás. 1770–1799*. Megírásának ideje 1823–1830., de amely sokáig kéziratban maradt. 1974-ben adta a bukaresti Kriterion Könyvkiadó Juhász István gondozásában. Önéletírásában Fogarasi olvasmányosan, új színben ír a XVIII. századi Marosvásárhely polgárságáról, diákságáról.

Mentovich Ferenc (1819. április 19, Nagydebrec – 1879. december 15, Marosvásárhely). 1856-ban kapcsolódott be Marosvásárhely szellemi-irodalmi életébe, amikor a Református Kollégium tanárának hívták meg a matematika katedrára az elhunyt Bolyai Farkas utódjával. 1846-tól dolgozott közíróként. 1847-ben egy *Unió-dalokat* tartalmazó füzetet adott ki, 1848-ban Gyulai Pállal és Szász Károllyal együtt egy hősköltemény füzerért tett közzé *Nemzeti színek* címmel. Marosvásárhely jövetele után bekapcsolódik az itteni irodalmi tevékenységbe, és rövid idő alatt annak vezéregyénisége lesz. 1858–1861 között beindítja, szerkeszti és kiadja a *Marosvásárhely füzeteket*, mint tudományos és szépirodalmi folyóiratot. Célja ezzel a tudomány népszerűsítése volt. Később a *Székely Néplap*, majd a *Székely Közlöny* szerkesztője.

Nemes Gábor (1749. október 1, Székelyszentlászló – 1809., Marosvásárhely). 1752-től marosvásárhelyi református pap. 1809-ben összeállítja a marosvásárhelyi vár és vártemplom nem mindenben hiteles történetét.

Szász Károly (1798. január 25, Vízakna – 1853. október 25, Marosvásárhely). Műegyetemet végzett Bécsben, 1821-től Nagyenyeden tanár. 1851-ben Marosvásárhelyre helyezik át Bolyai Farkas helyébe. Áthelyezésekor már ismert közéleti személyiség volt, részt vett az erdélyi politikai életben, a reformküzdelmek lelkes egyénisége volt. Műveinek jórészt az 1830-as években írta. Rövid marosvásárhelyi itt tartózkodása alatt irodalmi tevékenységének csak utólagja lobbant fel. 1853-ban tankönyvet ad ki *Számstan* címen.

A felsorolt személyek mellett irodalmi tevékenységet mások is végeztek, akikre ez alkalommal nem térünk ki. De a felsoroltak tevékenységére pillantva nyugtázhatjuk azt az ismertetés elején tett kijelentés helyességét, hogy a Bolyaiak korában Marosvásárhely az irodalmi élet terén is maradandót alkotott.

Befejezésül megemlítjük, hogy városunk ebben a korszakban nem maradt le a könyvnyomtatás és –kiadás terén sem. A XVIII. század végén létrehozott református kollégiumi nyomda számos könyv, füzet, hirdetmény vagy más jellegű nyomdai termék készült.

In *A tér úttörője. Bolyai János emlékévé. Marosvásárhely, 2002.* Tanulmányok. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003, 53–66.